

דינים שונים בחזרת השליח ציבור

- א. היכן מתפלל הש"צ את חזרת הש"צ
- ב. מהיכן מתחיל הש"צ את חזרת הש"צ
- ג. עמידת הציבור בחזרת הש"צ
- ד. עניית "ברוך הוא וברוך שמו"

א. היכן מתפלל הש"צ את חזרת הש"צ?

כתב הרמב"ם בהלכות תפילה וברכת כהנים פ"ט הלכה ד': "ואומר קדושה בברכה שלישית. וכיון שהגיע שליח ציבור לקדושה, יש רשות לכל אחד ואחד לחזור למקום שעמד בו בתפילה." דהיינו לאחר שסיים האדם להתפלל את תפילת הלחש, ופסע ג' פסיעות לאחוריו, אסור לו לחזור למקום תפילתו מיד אלא עומד במקום שסיים לפסוע את ג' הפסיעות, עד ששליח ציבור מגיע לקדושה ורק אז רשאי האדם לחזור למקום שעמד בו בתפילה.

בגמרא מסכת יומא נג' ב' נאמר הסבר לאיסור: "המתפלל צריך שיפסיע שלש פסיעות לאחוריו ואחר כך יתן שלום. אמר ליה רב מרדכי, כיון שפסע שלש פסיעות לאחוריו התם איבעיא ליה למיקם. משל לתלמיד הנפטר מרבו, אם חוזר לאלתר דומה לכלב ששב על קיאו."

הרשב"א¹ מסביר את דברי הגמרא שהרי האדם אשר מתפלל מתוודה על חטאיו ושופך את ליבו לפני בוראו, דומה כמי שכיבס כביסה מלוכלכת במקום. ואם יחזור מיד הוא חוזר למקום כביכול מטונף, כשם שכלב שב אל קיאו.

נשאלת השאלה מה דינו של הש"צ? האם רשאי לחזור למקומו כשמסיים את תפילת הלחש, או שמא במקום בו סיים את ג' הפסיעות מתפלל את חזרת הש"צ?

כתב הרמב"ם בהלכה ג': "ואחר שיפסע שליח ציבור שלש פסיעות לאחוריו, מתחיל ומתפלל בקול רם מתחילת הברכות להוציא את מי שלא התפלל". מעיר הגר"י קאפח זצ"ל בהערה יד' כי נוסח זה הינו עפ"י גרסת כתבי היד לעומת גרסת הדפוסים: "ואחר שיפסע שליח ציבור שלש פסיעות לאחוריו ויעמוד, מתחיל...". (כלומר בכ"י אין את המילה "ויעמוד"). מכאן הבין הגר"י קאפח זצ"ל כי אין הש"צ חוזר למקום תפילתו, אלא עומד ומתפלל את חזרת הש"צ במקום שבו סיים לפסוע ג' פסיעות.

בשו"ע סימן קכ"ג סעיף ב' מעיר הרמ"א: "והש"צ יעמוד כדי הילוך ד' אמות קודם שיחזור למקומו להתפלל בקול רם". דהיינו לדעת הרמ"א מתפלל הש"צ את חזרת הש"צ באותו מקום שבו התפלל את תפילת הלחש. אך אין לו לחזור למקומו מיד אלא רק לאחר שיעור הילוך ד' אמות. הרשב"א מסביר כי לא שייך הטעם של "ככלב ששב אל קיאו" בש"צ, כי הוא חוזר להתפלל עבור אלו שאינם בקיאים.

לדעת הגר"י קאפח זצ"ל אי אפשר לקבוע את ההלכה על בסיס הטעם המובא בגמרא, וכך הוא כותב בהערה יד': "ובאמת פשט דברי רבנו כמו שהבין הכס"מ וכך הוא מנהגנו ולא כמנהג שכתב הכס"מ ובי"ד. ואין צורך לדחוק דברי רבנו הברורים כדי לקיים מנהג שיש לו על מה לסמוך כלומר על הרשב"א". דברי הגר"י קאפח זצ"ל ברורים שש"צ עומד במקום שסיים לפסוע ג' פסיעות ושם מתפלל הוא את חזרת הש"צ.

בהלכה ד' כותב הרמב"ם: "ואומר קדושה בברכה שלישית. וכיון שהגיע שליח ציבור לקדושה יש רשות לכל אחד ואחד לחזור למקום שעמד בו בתפילה." כפי שהסברנו לעיל רשאים הציבור לחזור למקום תפילתם כשש"צ מגיע לקדושה. הגר"י קאפח זצ"ל מעיר בהערה כ': "ואין חילוק בין שליח ציבור לשאר הקהל, וראה לעיל ציון יג' יד'." מהערה זו עלול הקורא להבין שאין חילוק בין ש"צ לקהל, כלומר גם ש"צ רשאי לחזור למקום תפילתו כשמגיע לקדושה. לענ"ד אין זו כוונתו של הגר"י קאפח זצ"ל. מכיון שאסור לאדם לשנות מקום באמצע תפילתו, אין הש"צ רשאי לחזור בקדושה למקום תפילתו. אלא הושוו הש"צ והקהל לענין האיסור שאין לחזור מיד למקום התפילה.

¹תשובת הרשב"א סימן תל"ו.

שאלנו את זקנינו, על מנהגם בתימן, ומתברר כי יש מס' מנהגים. יש שאשרו את דברי הגר"י קאפח זצ"ל, כלומר שש"צ היה מתפלל את חזרת הש"צ במקום בו סיים לפסוע ג' פסיעות. ויש שהעידו כי נהגו כשיטת הרמ"א, כלומר הש"צ היה ממתין שיעור פסיעת ד' אמות וחוזר למקום תפילתו. ויש שהעידו כי הש"צ היה חוזר למקום תפילתו כשהיה מגיע לקדושה כשם שנהגו שאר הציבור.

ב. מהיכן מתחיל הש"צ את חזרת הש"צ?

כתב הרמב"ם בפרק ט' מהלכות תפילה הלכה ג': "...מתחיל ומתפלל בקול רם מתחילת הברכות".
 מה כוונתו של הרמב"ם במילים "מתחילת הברכות"?

הגר"י קאפח זצ"ל בהערה טו' מדייק מלשון הרמב"ם וז"ל: "נראה ברור שאין הש"צ אומר בחזרה פסוק "ה' שפתי תפתח", ממה שדייק בתחילת הברכות, והיה לו לומר מתחילת התפילה, וכדאיתא בגמ' דף ט' ב' כתפילה אריכתא. וכ"ה גם בסידור רס"ג עמ' לח' "וכאשר סיימו ואמרו 'עושה שלום' ניגש הש"צ ופותח ברוך אתה ה'..."

התוספת של הפסוק "ה' שפתי תפתח" היא אינה תפילה. ומוזכרת בגמרא ברכות ט' ב' ר' יוחנן אומר שצריך לומר פסוק זה. והקשו עליו בגמרא, הרי צריך לסמוך גאולה לתפילה ופסוק זה לכאורה הפסק. ותרצו בגמרא שזוהי תפילה אריכתא המהווה גשר עד לגאולה ואפשר לאומרה. בסדר התפילה בסוף ספר אהבה² הביא הרמב"ם את נוסח תפילת שמונה עשרה ולא הזכיר פסוק זה, מפני שאינו חלק מהתפילה אלא תוספת. לכן לדעת הרמב"ם ורס"ג הש"צ שכבר אמרה בתפילת הלחש, בזמן שחוזר על התפילה אינו צריך לשוב ולפתוח בפסוק זה.

אך בשו"ע אורח חיים סימן קיא' סעיף ב' נאמר: "החזן כשמתחיל בקול רם חוזר ואומר: "ה' שפתי תפתח ופי יגיד וגו'". דהיינו לדעת המחבר הש"צ צריך לומר פסוק זה כשחוזר על התפילה.

יהודי אשכנז, כדרכם בקודש, כל אימת שמוצאים שתי שיטות, מנסים לנהוג בדרך של פשרה. ולכן מעיר על אתר המגן אברהם: "חוזר ואומר בלחש 'ה' שפתי תפתח' ומתחיל ואומר בקול רם את הברכות".

יהודי תימן נוהגים בענין זה כדעת המחבר בשו"ע ולא כשיטת הרמב"ם ורס"ג.

ג. עמידת הציבור בחזרת הש"צ

בהמשך הלכה ג' כתב הרמב"ם: "והכל עומדין ושומעין ועונין 'אמן' אחר כל ברכה וברכה". דהיינו מפשט לשון הרמב"ם הציבור צריך לעמוד בחזרת הש"צ.

אך המחבר בשו"ע אורח חיים סימן קכד' סעיף ד' כותב: "כשש"צ חוזר התפילה הקהל יש להם לשתוק ולכוון לברכות שמברך החזן ולענות 'אמן'". ולא הזכיר המחבר, שצריכים לעמוד בעת חזרת הש"צ. חכמי ספרד³ פרשו את דברי הרמב"ם "והכל עומדין" - דוממין, כלומר שתיקה. ולא עמידה פיזית. וכך נוהגים היום הספרדים לשבת בעת חזרת הש"צ. הרמ"א מעיר על אתר: "י"א שכל העם יעמדו כשחוזר הש"צ התפילה". וכך נוהגים יהודי אשכנז לעמוד בעת חזרת הש"צ. ולכן לא יפה נוהגים הללו שהולכים אנה ואנה, בשעת חזרת הש"צ. ועל אחת כמה וכמה הללו שמדברים בחזרת הש"צ, בין הולכים, בין עומדים בין יושבים. אלא דוממין - ודאי. י"א עומדים, י"א אפשר גם לשבת.

יהודי תימן נוהגים בענין זה כפשט לשון הרמב"ם. ועומדים דוממין בעת חזרת הש"צ. אלא שכששאלנו את זקנינו למדנו שהיו שלושה מנהגים, עד מתי עמדו בשעת חזרת הש"צ. יש שעמדו עד לאחר ברכת "מודים", ויש שעמדו עד לתחילת ברכת "שים שלום", ויש שעמדו עד סוף התפילה. אך משלושת המנהגים עולה, כי מנהג אבותינו, שבו ראוי להידבק, הוא לעמוד דוממין בעת חזרת הש"צ. ולענות אמן אחר כל ברכה.

² עמ' תשיז' מהדורת מכון משי"ה

³ שו"ת ישכיל עבדי חלק ב' סימן ב', שו"ת בית אבי חלק ג' סימן קטו', שו"ת יחיה דעת חלק ג' סימן יא' ושם העיר הרה"ג עובדיה יוסף שליט"א שהחיתור לשבת הוא רק לאחר שיסיים הש"צ ברכת האל הקדוש.

ד. עניינת "ברוך הוא וברוך שמו"

בהמשך הלכה ג' כותב הרמב"ם: "ועונין 'אמן' אחר כל ברכה וברכה בין אלו שלא יצאו ידי חובתן ובין אלו שכבר יצאו ידי חובתן".

הרמב"ם לא הזכיר עניינת בהו"ש. אך בשו"ע אורח חיים סימן קכ"ד סעיף ב' נאמר: "על כל ברכה שאדם שומע בכל מקום אומר ברוך הוא וברוך שמו". באר הגולה מציין שדין זה מקורו בטור שהביא זאת בשם אביו הרא"ש. אך מתברר שהמחפש זאת בכתבי הרא"ש, לא ימצא דין זה. וכנראה שהטור שמע זאת בע"פ מאביו. וכבר עמד על כך הגר"י קאפח זצ"ל.

נחלקו הפוסקים האחרונים האם זהו דין או המלצה. השו"ע וה'פרי חדש' ראו זאת כעין דין. אך היו מן האחרונים⁴ שראו בכך רק המלצה של חסידות שאינה מחייבת. ולפעמים יש מקום להיזהר מפניה, מדוע? לדעת המשנ"ב⁵ יש להזהר מפני עניינת בהו"ש על ברכות שאדם בעצמו חייב. לדוגמא אדם שמברך על הציצית ומתכוין להוציא אחרים ידי חובה וכולם שומעים את ברכתו ועונים 'אמן' ומתעטפים בציצית אם הם יענו בהו"ש במהלך הברכה הם גורמים להפסק בברכתם. וצריכים לברך שוב על הציצית. לכן אין להורות בצורה גורפת לומר בהו"ש על כל ברכה. כי הוראה זו עלולה לגרום לכך שיענו בהו"ש גם במקומות שאסור להם לומר בהו"ש.

האם הנהוג בשיטת הרמב"ם רשאי לענות בהו"ש ?

לעני"ד לשיטת הרמב"ם יש בדבר סרך איסור, מפני שהרמב"ם בתשובתו⁶ המפורסמת על חזרת הש"צ תקף את המדברים בשעת חזרת הש"צ, ובגללם תיקן להתפלל תפילה אחת. מפני שהבקיאים, שכבר יצאו ידי חובתן בתפילת עצמם, הרשו לעצמם לדבר בחזרת הש"צ, והלא בקיאים, שהיו צריכים להטות אוזן לתפילת הש"צ ולענות 'אמן' אחר ברכתיו על מנת לצאת ידי חובה, נגררו אחר הבקיאים, ודברו בשעת חזרת הש"צ, ולא יצאו ידי חובתן. ולכן גם במקרה דנן, אם נתיר לבקיאים לענות בהו"ש יש חשש שהלא בקיאים יגררו אחריהם ויענו בהו"ש, ומכיון שזו עבורם תפילה בה הם יוצאים ידי חובתן, עניינת בהו"ש תיצור הפסק בתפילתם, ולא יצאו בתפילת הש"צ ידי חובתם. לכן לעני"ד לדעת הרמב"ם יש להימנע מאמירת בהו"ש בחזרת הש"צ.

שאלנו את זקנינו על מנהגם בתימן והדעות היו חלוקות. יש מקומות שענו בהו"ש בחזרת הש"צ ויש מקומות שלא ענו. ומעניין הוא שדוקא במחוז שרעב, (שבד"כ בתקופה האחרונה לא היו אמונים על משנת הרמב"ם), לא היו עונים בהו"ש.

הקליט וערך: רועי בן זריהם.
הגיה: ר' משה ירימי.

⁴ ר' חיים בן עטר זצ"ל בספרו הראשון לציון והגאון מוילנא.

⁵ שם ס"ק יא'.

⁶ סימן רצא' מהדורת בלאו.